

O bibliotecă a luminilor

BISERICA TRINITARIENILOR,
ACTUALMENTE SEDIU AL
BIBLIOTECII BATTHYANEUM,
ESTE PRINCIPALA CLĂDIRE
DIN CETATE CARE ARE UN
RAPORT DIRECT CU
EVENIMENTUL CARE
MARCHEAZĂ 300 DE ANI DE
LA ÎNCEPEREA LUCRĂRILOR
LA FORTIFICAȚIA DE SISTEM
VAUBAN DE LA ALBA
CAROLINA.

DE DOINA HENDRE BIRO

FOTO: BIBLIOTECA BATTHYANEUM

BATTHYÁNY IGNÁC, ACEST
EPISCOP CULT ȘI CU
VEDERI LARGI

„Acest episcop cult și cu vederi largi [...] a crezut că va reuși să transforme Alba Iulia într-o nouă Atenă a Transilvaniei, să îi readucă gloria de care s-a bucurat în vremea principelui Gabriel Bethlen”, afirma istoricul Jakó Zsigmond, în urmă cu peste un sfert de secol. În acest context, a cerut ca Batthyány Ignác să fie prezentat cu precădere ca om de știință și ca organizator al activității științifice din Transilvania, prin „Institutum Batthyanyanum”, fundația sa cu sediul în fosta biserică a călugărilor trinitarieni din cetatea Alba Carolina, pe care cu generozitate ne-a lăsat-o prin testament! Din păcate, Observatorul astronomic, perfect dotat la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care a funcționat ca atelier științific, apoi ca muzeu, este dezafectat în zilele noastre și se impune restaurarea imediată. A mai rămas ca un simbol doar Biblioteca, care a primit în secolul următor adjectivul Batthyaneum, după numele fondatorului său...

Batthyány Ignác (1741-1798) a fost fiul contelui Batthyány Imre – membru al unei ilustre familii de aristocrați care servea fidel Curtea de la Viena, președinte al Tabulei Septemvirale – și al contesei Maria Anna de Saurau, fiica guvernatorului Stiriei. După absolvirea studiilor la universități din Trnava, Graz și Roma, unde și-a luat titlul de Doctor în Teologie și a fost sfințit preot, Ignác a ocupat pe rând prestigioase demnități ecleziastice. Și-a început cariera ca abate de Ják, a continuat ca și canonic, apoi ca prepozit major al diecezei de Eger, în sfârșit, ca episcop al Transilvaniei, după 1780. Numirea sa în scaunul de episcop al celei mai importante și mai complexe dieceze era însoțită și de alte demnități care rezultă din aceasta: vicepreședinte al Dietei transilvane și consilier intim al Mariei Tereza, apoi al lui Iosif al II-lea. Din acel moment, viața i se poate confunda cu propria-i operă.

Proiectele sale academice au fost materializate în două documente, publicate în 1934 și 1991, din care rezultă intenția de modernizare a cadrului științific transilvănean, prin organizarea unei societăți de tip academic. Planul se înfiripase la Roma când făcea el însuși parte din „Academia Philalethorum” și se decantase în timpul sejurului său la Eger. Astfel, una dintre primele preocupări după sosirea în Transilvania a fost aceea de a fonda o societate științifică la nivel european, numită „Societas Litteraria Assiduorum”. În acest sens, a purtat o vastă corespondență cu foștii săi profesori și colaboratori pe care i-a invitat să devină membri ai societății sale. Într-o a doua etapă s-a preocupat de strângerea surselor arhivistice relative la temele ce urmau a fi dezbătute. Unele documente erau deja aduse în Transilvania din arhivele din Bratislava, Levoča și Eger. Celelalte, conservate în prezent în Biblioteca Batthyaneum, sunt rodul cercetărilor ulterioare pe care episcopul le-a efectuat în arhivele Capitlului de Alba Iulia, ale „Universitas”-ului saxon din Sibiu, ale Conventului Cluj Mănăstur și ale bibliotecii mănăstirii din Șumuleu Ciuc. Batthyány a fost un redutabil codicolog, primul care a studiat manuscrisele medievale din spirit pur științific și abia apoi pentru conținutul religios. Mai mult, avea deja un domeniu de cercetare predilect, acela al Istoriei Bisericii și mai ales al liturghiei.

Un al doilea proiect derulat a fost legat de funcționarea tipografiei *Typis episcopalibus*, cumpărată de Batthyány de la Jozef Franz Kolloman. Pentru o mai bună distribuire a resurselor materiale și umane, a mutat o parte a tipografiei la Alba Iulia, cealaltă parte continuând să funcționeze la Cluj. A rezolvat apoi aspecte precum producerea hârtiei, prin construirea unei mori de hârtie lângă Vințul de Jos, procurarea materialelor literare, angajarea tipografilor și a gravurilor. A pus la punct un plan editorial, din care nu lipseau propriile lucrări științifice, dar și un modern plan de vânzare a publicațiilor produse și a celor cumpărate împreună cu tipografia.

În aceeași perioadă, episcopul a fost preocupat de restaurarea Catedralei și a Palatului Episcopal, context în care s-a putut observa nu doar gestul de mecena, ci și viziunea sa macroeconomică, prin căutarea acelor activități aducătoare de venit, care să îi poată permite achiziționarea de cărți și documente și tipărirea propriilor lucrări științifice.

Întreaga sa operă, tipărită sau în manuscris, păstrată în Biblioteca Batthyaneum, se poate clasifica în lucrări redactate, publicate și semnate, în lucrări apărute sub pseudonim sau rămase în anonim și în lucrări traduse din alte limbi în latină. În acest context menționăm doar două dintre lucrările publicate: culegerea de sinoade, *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum ei adiacentium* și viața Sfântului Gerard, primul episcop de Cenade, intitulată *Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis Scripta et Acta hactenus inedita*, cum scrie *Episcoporum Chanadiensium. Opera et studio*. Prezentăm și două dintre lucrările cu valoare istorică terminate, dar rămase în manuscris: *Dissertationes de rebus gestis inter Ferdinandum et Joannem Sigismundum Zápolya Reges*, respectiv, *Isabellam Reginam, ac Cardinalem Georgium Martinusium, Episcopum Magno-Varadiensem, eiusque caede in Alvincz*.

O BIBLIOTECĂ, UN TEZAU NAȚIONAL

Episcopul era un mare bibliofil și colecționar de carte deopotrivă, iar aceasta a avut drept consecință achiziționarea și transferarea treptată a bibliotecii sale în Transilvania. Prin intermediul său, au ajuns la Alba Iulia valoroasele fonduri de carte ale parohiei Sfântul Iacob din Levoča și alte centre din Slovacia de azi și mai ales cele ale bibliotecii cardinalului Vienei, Cristoforo Migazzi. Colecția acestuia, care numără aproximativ 8.000 de volume, reprezintă o moștenire valoroasă de cărți, codexuri și incunabule occidentale, printre care și manuscrisul carolingian *Codex Aureus*.

Valoarea incunabulelor conservate la Alba Iulia este conferită de proveniența și circulația lor europeană, dar și de posesorii rezultați din însemnările și glosele marginale și interliniare. Unele atestă și nume de bibliotecari, de legători sau de persoane care au finanțat tipărirea și ornamentarea cărților, toate însemnând tot atâtea date importante pentru istoria cărții și tiparului european. Biblioteca Batthyaneum își datorează prestigiul național și european fondului valoros de manuscrise (648 de lucrări prezentate în 765 de volume) care ilustrează o altă pagină de istorie a culturii europene și transilvănene.

Cel mai vechi manuscris din colecție, cunoscut sub titlul generic *Codex Aureus*, datat în secolul al IX-lea, a fost realizat la Aachen, la comanda lui Carol cel Mare. Manuscrisul copiat cu cerneală de aur este apreciat pentru calitatea excepțională a ornamentării paginilor cu frize policrome, dar mai ales pentru cele douăsprezece pagini de canoane biblice ilustrate, a celor trei compoziții în plină pagină, a frontispiciului miniat și a altor două pagini cu scriere ornamentală. Lui Szentiványi Róbert, directorul în funcțiune al Institutului Batthyaneum la 1912, îi revine atât meritul de a fi promovat manuscrisele bibliotecii, cât și acela de a fi efectuat cel mai aprofundat studiu paleografic și artistic al *Codex*-ului. El a identificat și demonstrat științific pentru prima oară că fragmentul din Biblioteca Batthyaneum este jumătatea celui de la Biblioteca Vaticană, deci parte a aceluiași manuscris intitulat *Das Lorscher Evangheliar*, după numele localității germane în care a fost găsit prima oară.

O BIJUTERIE ÎN PIATRĂ

Edificiul în care se află institutul fondat la sfârșitul secolului al XVIII-lea de episcopul Batthyány Ignác face parte dintr-un complex arhitectonic, format din biserică și priorie, construit pentru Ordinul Trinitarian, între 1719-1738. Piatra de temelie a fost pusă în 1719 în prezența episcopului Mártonfi György, a comandantului militar, contele Stephan de Steinville și a arhitectului, inginer militar Giuseppe Quadro.

Studiile istoricului de artă Kovács Zsolt au restituit informații legate de începuturile și istoricul amenajărilor din perioada trinitariană a complexului arhitectonic. Rezultatele sunt cu atât mai spectaculoase cu cât subiectul a fost prea puțin studiat de literatura de specialitate, poate și datorită schimbării funcției acesteia din biserică în institut, precedată de scoaterea mobilierului arhitectonic specific, sub stricta supraveghere a episcopului Ignác. Acesta este un important complex arhitectonic, atât pentru funcția avută, cât și pentru decorațiunile „cu elemente definitorii artei transilvane de la sfârșitul secolului al XVIII-lea”, cum semnala istoricul de artă Kovács András.

Etapele de construire au fost următoarele: în 1728 erau terminate fundația și o parte a criptei, între iulie 1728 și iunie 1729 a fost realizată fundația sacristiei și au fost ridicate zidurile, iar până în iulie 1735 s-a terminat ridicarea pereților navei. În același an se pare că altarul principal era ridicat parțial, iar țiglele și grinziile necesare acoperișului erau pregătite. În 1736 erau realizate bolțile interioare și probabil acoperișul. Altarul principal, flancat de coloane, a fost terminat spre 1737, după care au urmat decorarea, constând în zugrăvirea pereților interioari și a corului de deasupra intrării, vopsirea porților, pavarea parțială cu piatră, însoțite de amenajările interioare, efectuate simultan.

Scrisoarea profesorului Gábor József către Dániel Imre, din 17 aprilie 1784, precizează data de 13 aprilie 1784, ca dată de evacuare a Trinitarienilor. Zlmal Agost consemnează evenimentul și scrie că episcopul Batthyány Ignác primise în 1786 întregul complex al Trinitarienilor, dar în contextul iminenței izbucnirii războiului (ruso-austro-turc din 1787-1792), a acceptat rechiziționarea și transformarea acestuia în spital militar.

Conform chitanței pentru chiria pe care o plătea Capitlul de Alba Iulia Armatei, în 1792, clădirea Trinitarienilor nu era preluată. În 1793 însă, Batthyány, care primise clădirea pentru fundația sa, îl informa pe astronomul său despre iminența începerii lucrărilor de demolare la nivelul registrului turnurilor pentru amplasarea observatorului. În același timp, îl anunța despre sosirea sa la Alba Iulia pentru a vizita clădirea, în vederea luării celor mai bune decizii de amenajare: astfel, în noaptea de 27 octombrie 1793, urma să doarmă pentru prima oară în fosta clădire a Trinitarienilor.

Decizia de a pune bazele unui observator astronomic a venit abia după plecarea Trinitarienilor și evacuarea bise-

ricii, în care îi văzuse locul ideal de amplasare, cu atât mai mult cu cât Batthyány însuși era pasionat de astronomie. Rolul astronomului Mártonfi Antal a fost acela de coordonator al lucrărilor de zidărie și dulgherie din observator și bibliotecă. El a instalat aparatura, comandată în mare parte la Londra de către Batthyány, dovedindu-și și competențele de autor al primei lucrări dedicate observatorului.

Amenajarea spațiului interior al bibliotecii s-a derulat în paralel cu lucrările din observatorul astronomic și ambele erau gata înaintea morții episcopului Batthyány, survenită la 17 noiembrie 1798. Deși în 1794 lucrările de zidărie ale observatorului astronomic fuseseră terminate, iar inscripția „URANIAE/POSUIT/C(omes)

IG(natius) DE BATTHYAN/EPISC(opus)

TRANSILV(aniae)/1794” fusese pusă, se pare că acestea au fost încheiate abia în 1795. Din acest moment, Batthyány vorbea despre necesitatea de a clarifica în formă juridică funcționarea observatorului, de fapt despre actul de fondare a institutului, întocmit abia peste trei ani. În același an, 1795, cerea în scrisori ca biblioteca să fie gata înainte de Paște, astfel încât să poată depozita cărțile în cele trei încăperi de sus.

Transferul cărților a început sub ordonarea canonicului Mártonfi Peter, fratele astronomului, numit bibliotecar. Aceasta, în condițiile în care dulgherii și mai ales pictorii lucrau încă la decorarea interiorului. În 1796, preocupările episcopului erau exclusiv legate de lucrările care mai rămăseseră de făcut în bibliotecă. Se poate afirma prin argumente arhivistice că lucrările din bibliotecă erau încheiate în 1797.

SUB SEMNUL URANIEI

În contextul analizei artistice a institutului batthyanian, am dorit să argumentăm existența unui program iconografic unitar, atât în observator, cât și în bibliotecă. Aceasta, după un studiu minuțios al decorului din Aula Magna și coroborarea rezultatelor obținute inițial de Kovács András. Am sesizat că Astronomia a fost tema ambelor spații ale institutului. O temă rară în Transilvania, după cum observase și istoricul de artă. Am putut să deducem astfel că episcopul și-a pus nu doar observatorul, ci întregul institut sub semnul Uraniei, cum mărturisește inscripția plasată în frontonul clădirii.

Pentru argumentarea acestei ipoteze, am luat drept sursă chiar cartea astronomului Mártonfi Antal, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Am descoperit în introducerea cărții sale chiar programul iconografic propus: descrierea astronomiei, a legăturilor avute cu domeniile științei și mai ales rolul acesteia în evoluția umanității. Aspectele fuseseră sesizate anterior, dar aplicate exclusiv la observatorul astronomic, nu și la bibliotecă.

Întreaga corespondență a episcopului cu astronomul argumentează că Batthyány i-a antrenat în amenajarea și decorarea observatorului pe toți salariații tipografiei, recunoscându-le talentul artistic, dar și pentru a face economii. Cartea lui Mártonfi confirmă parțial, prin pu-

blicarea celor patru gravuri semnate de Michael Gros și Mark Quirin, și de colaboratorul tipografiei sale, Johann Baptist Simon. Sunt chiar gravurile descrise și interpretate de Kovács András, în studiul menționat. Celelalte gravuri sunt reluate din tratatele de astronomie ale lui Lalande, citat de Mártonfi printre sursele bibliografice, aspect descoperit pe această cale.

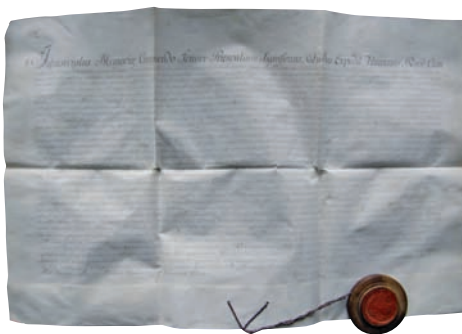
Plafonul casetat, inspirat după Observatorul astronomic din Viena, este decorat cu scene alegorice înscrise în opt careuri, având în mijloc alegoria Uraniei, muza astronomilor. Tema din careul A, Cronologia, comportă o reprezentare standard: pe Janus Bifrons și clepsidra înaripată, pe care o identificasem printre alegoriile care decorează galeria centrală a Aulei Magna. Dacă pentru pereții laterali a fost în linii mari reproducă gravura, decorul general a fost modificat prin adăugarea altor portrete, de astronomi și de savanți, pe lângă cele semnalate. Este vorba despre unsprezece portrete în tondo reprezentând muze, între care Urania, pictate cu finețe în stil neoclastic, cu siguranță de alt artist. Ele pot fi asociate cu cele două compoziții de mari dimensiuni din Aula Magna.

A fost descoperit numele unui pictor necunoscut până în prezent, care a pictat atât în observator, cât și în bibliotecă, mai puțin muzele și cele două panouri centrale din sala mare a bibliotecii: numele său a fost scris de Batthyány în maghiară, pe verso-ul scrisorii în latină adresată astronomului său, la 22 iunie 1797: „egy Csúróš József nevezetű pictor fog jönni Ebesfalvárul, azt én megfogadom”. Același nume se regăsește pe o listă a colaboratorilor rămași neplătiți la moartea episcopului. La poziția 105 este consemnat numele său cu suma restantă: „Josephus Csúróš (V), Pictor pro Bibliotheca muris et pluteii pictis”. Se știe că a lucrat cu fratele său Antal, sculptor și ebenist, căci și lui i se datora o sumă de bani. Amândoi sunt consemnați ca lucrând în echipă la amenajarea câtorva biserici din Transilvania sub coordonarea lui Simon Hoffmayer, care formase o echipă din meșteri și artizani de calitate.

Pentru a descifra programul iconografic desfășurat în Aula Magna a bibliotecii, a trebuit să revenim și la sursele prezentate anterior. Mai ales după ce în spatele rafturilor din zona centrală a galeriei am observat pe pereți suprafețe pictate în frescă, reprezentând între altele flori și frunze de acant, dar și elemente de arhitectură în trompe l'oeil. Era evident că motivele respective fac parte din decorațiunea bisericii trinitarienilor: că pictarea a fost reluată în 1765, cu indicarea zonei, „anno hoc in autumnno concavitates fenestrarum chori religiosi, variis florum figuris et imaginibus ac gentilitiis horum parentum nostrorum Joannis et Felicis pictae, novae lamberiae per totum chorum circumdatae”.

Pentru alte argumente la programul iconografic comun, vom adăuga 16 din cele 18 compoziții alegorice de formă rectangulară pictate în ocre direct pe lemnul galeriei, pe care le-am decriptat ca reprezentând Astronomia și științele în slujba umanității. Totul pornind de la alegoria Cronologiei, din gravura semnată de Michael Gros și de Quirin Mark. Se adaugă acestora cele două compoziții comportând două zeițăi: Minerva cu blazonul fondatorului în scut și cu imaginea Cetății Eterne în fundal și

Helios, în cvadrigă, după bine-cunoscuta alegorie „Caii Soarelui”. În ambele compoziții se găsesc devize, inscripții, semne astrologice, adaptate tematicii, din care rezultă și menționata inspirație de factură vieneză. Doar patru portrete și două alegorii trimit la religie, cu accente pe iudaism și pe creștinism: Moise, Iisus Hristos, în raport cu alegoria Tablele lui Moise, și Petru și Pavel, în raport cu cea a Fondării Bisericii Romei. Toate încadrează rafturile cu biblie și exegeze biblice, demonstrând raportul existent dintre decorul bibliotecii și dispunerea cărților în rafturi.

Testamentul episcopului Batthyány

O BIBLIOTECĂ ÎN BIBLIOTECĂ

Cea mai mare emoție ne-a creat-o descoperirea pentru prima oară în spatele cvadrigii din alegoria „Caii Soarelui”, imaginea în perspectivă a Aulei Magna a bibliotecii. O adevărată metaforă care se dezvăluie ochiului. Biblioteca devine simbol al științei reflectat în oglindă, poate chiar în „oglindea universului”.

Analizând de aproape imaginea, putem crede chiar că a fost o machetă a bibliotecii cu rafturile de cărți completate cu inscripțiile în greacă veche, sugerând domeniile. Rafturile nu au mai fost inscripționate, în schimb portretele, ce nu apar în compoziție, au fost amplasate, pe alocuri, deasupra rafturilor. Iar compoziția a fost surmontată de portretul și de al doilea blazon pictat al episcopului, cu însemnul „NON SOLO NOMINE PASTOR/TUTATUR ET ORNAT”.

Vizitatorul descoperă un program iconografic complex, care trimite la prima funcție a clădirii: căci integrând vechea construcție, arhitectul a echilibrat înălțimea prin delimitarea în două niveluri, iar în sala în care trebuia să fie amplasată biblioteca, printr-o galerie. Astfel, spațiul vertical se deschide spre înalt. Ceea ce surprinde este faptul că episcopul Batthyány și-a amplasat institutul într-o fostă biserică, cu toate constrângerile conferite de zidurile înalte și decorația interioară specifică. Și că a vegheat ca arhitectul să păstreze elemente din vechea biserică: amplasarea în fostul oratoriu și păstrarea motivelor florale în frescă în spatele rafturilor.

Putem considera că ne aflăm în fața unui concept iconografic și a unui program unitar, având drept temă astronomia și leitmotivul apoteoză Uraniei. Alegoriile evocă sfera preocupărilor episcopului Batthyány, în timp ce tema eroilor se leagă de istoria familiei sale: prin cele două blazoane își dezvăluie identitatea de mecena al artelor și a științelor, întărită de dubla reprezentare a clădirii institutului fondat, precum în alegoria Arhitecturii. Dar poate și mai mult, în imaginea pictată a propriei sale biblioteci din spatele cvadrigii lui Helios, văzută ca într-o oglindă, în care, atunci când privim, ni se dezvăluie lumina științei și mitul acestei biblioteci, ascuns în propria sa istorie... O bibliotecă în bibliotecă. Unică și de neuitat.

BIBLIOGRAFIE:

Biblioteca Batthyaneum la sfârșitul secolului al XIX-lea. Cartea-catalog a lui Varjú Elemér, adnotată și comentată, adnotată și prefațată de Doina Hendre Biro, Editura Bibliotecii Naționale a României, București, 2014